

В.В.Тельвак*

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ М.С.ГРУШЕВСЬКОГО В ЮВІЛЕЙНИХ ОЦІНКАХ 1926 р.

У статті узагальнено характеристики життєвого та творчого шляху М.С.Грушевського, котрі прозвучали в контексті відзначення його ювілею 1926 р. Виявлено політико-ідеологічну вмотивованість частини висловлених оцінок. Зроблено висновок про вагомість авторитету вченого в тогочасному суспільному і культурному житті.

У біоісторіографічних студіях ювілейні дати посідають особливе місце, оскільки дозволяють не лише концентровано узагальнити наявні оціночні позиції, а й стимулюють продукування нових інтерпретацій. Тим самим з'являється рідкісна можливість зробити своєрідний «зріз» характеристик життєдіяльності того чи іншого діяча, в якому відображається його цілісна палітра. Поряд із цим слід мати на увазі відому специфіку відповідних публікацій, котрим властива деяка глорифікація особи ювіляра, послаблення критичності щодо його діяльності. Тому, враховуючи цю особливість, слід постійно тримати у полі дослідницької уваги більш ранні чи пізніші оцінки, співвідносячи їх із ювілейними характеристиками. В творчій біографії М.Грушевського було декілька відзначених прискіпливою увагою сучасників ювілейних дат, що спричинили осмислення діяльності видатного вченого у багатьох ділянках прояву його таланту. Починаючи зі святкування десятиліття праці останнього в Наддністрянській Україні у 1904 р., кожна нова ювілейна нагода давала пораз більш кількість аналітичних публікацій, які дозволяли оцінити його внесок до національного життя зі зростаючої часової перспективи. Найбільшим за розмахом проведених урочистостей та інтенсивністю обговорення життя і діяльності автора «Історії України-Руси» стало відзначення його шістдесятиліття від дня народження й сорокової річниці наукової та науково-організаційної діяльності в 1926 р. Ця подія викликала численні публікації, що містили узагальнення різнобічної праці Михайла Сергійовича, яскраво відобразили ставлення сучасників до вченого персонально і його творчого доробку. Як дослідили грушевськознавці, це святкування виявилось зламним й у подальшій долі самого ювіляра. Адже воно поклало початок зміні тактики по відношенню до нього з боку більшовицької влади, що, врешті, спричинило сумні обставини його життя в останні роки¹. Оскільки підготовка до святкування ювілею М.Грушевського та його перебіг досить повно висвітлені у літературі, ми зосередимося на маловивченому сьогодні історіографічному аспекті цієї події – проаналізуємо широкий спектр оцінок, котрі прозвучали під час неї.

Зауважимо, що ювілей Михайла Сергійовича був очікуваною подією в культурному житті УСРР. Патріотична громадськість у персональній даті вченого вбачала свято всієї національної науки, про що свідчили численні інформаційні звіти в тогочасній радянській, західноукраїнській і діаспорній пресі, які повідомляли про хід підготовки до ювілейних заходів². Щоправда, певна частина української інтелігенції, опозиційно налаштована до громадсько-політичної діяльності видатного історика, у приватний спосіб висловлювалася проти такого святкування. Наприклад, на сторінках свого щоденника тогочасний віце-президент ВУАН С.Єфремов патетично запитував: «...Як можна святкувати громадську

* Тельвак Віталій Васильович – канд. іст. наук, доцент Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

діяльність людини, що запламала себе доносами, підлабузництвом, підступними вчинками, інтриганством. [...] Святкувати Грушевському свій ювілей тепер – значить ще раз не шанувати свого минулого»³. Літературознавець слушно передбачав, що влада неодмінно спробує використати дану подію в своїх планах подальшого наступу на українську інтелігенцію. Про це свідчили документи радянських та партійних органів, де визначалась офіційна позиція у цьому святкуванні. Було вирішено обмежити ювілейні заходи Києвом й Академією наук; визнати можливою присутність на святі представника Київського окрвиконкому; розмістити на сторінках комуністичних часописів критичні нариси про громадсько-політичну і наукову діяльність ученого, представивши його як зміновіхівця, що визнав свої помилки та пристав на радянські позиції⁴. Про значущість уваги, з котрою владні органи поставилися до ювілею, свідчать також численні оперативні зведення ДПУ, де прискіпливо аналізувалися деталі його підготовки⁵.

Зрозуміло, що найбільш жваво й масштабно на цю подію відгукнулися в радянській Україні. Перші оцінки життєвого та творчого шляху академіка прозвучали у виступах під час ювілейного засідання в актовій залі тодішнього Київського інституту народної освіти 3 жовтня 1926 р. У них відбилосся бачення багатогранної діяльності ювіляра з перспективи його складного й діяльного життя. Вже у вступному слові голови ювілейного комітету, П.Тутківського було відзначено помітне пожвавлення діяльності Академії в галузі гуманітарних наук від часу повернення М.Грушевського з еміграції⁶. У подібному оціночному річизці науково-організаційну діяльність ученого охарактеризував також президент ВУАН В.Липський. Як і його попередник, він підкреслив фундаментальність творчої спадщини вченого та епохальність його внеску до української культури кінця XIX – перших десятиліть XX ст. Особливу увагу виступаючий приділив двом головним працям ювіляра. «Історія України-Руси», за його словами, «це величезна праця, складена оригінально, з використанням сили різних джерел, багатьох першоджерел, це перша повна, наукова й докладна історія нашої землі, починаючи від майже легендарних часів». Лише одна ця студія, на переконання президента, була б досліднику «вічним нерукотворним пам'ятником». Проте в сумі з «Історією української літератури» та багатьма іншими науковими працями М.Грушевського це дозволяє розглядати його як «найкращого знавця України взагалі й одного із найвидатніших її синів»⁷. Спеціально на характеристиці історіографічної спадщини ювіляра зупинився Д.Багалій. Привітавши свого колегу від імені харківських науковців, він перейшов до аналізу провідних ідей дослідника. «Історію України-Руси» вчений назвав монументальною синтетичною працею, «що збудована на основі [...] власної схеми, відповідає вимогам європейської методології, підводить підсумки усієї попередньої української історіографії в її джерелах і розвідках і стоїть нарівні з аналогічними історіями інших народів»⁸. Відзначивши різноманітні труднощі, які спіткали ювіляра під час його праці над створенням синтезу українського минулого, виступаючий відзначив численні новації, що ними збагатилася вітчизняна історична думка. Коротко окресливши провідні принципи та ідеї історіографічних пошуків дослідника, харківський учений розглянув також суспільно-виховну вартість усієї його творчої діяльності, високо оцінивши внесок М.Грушевського у модернізацію української науки і культури.

Від імені ювілейного комітету творчі здобутки Михайла Сергійовича охарактеризував також О.Гермайзе. Влучними словами змалювавши головні віхи біографії ювіляра від київського магістранта до радянського академіка, виступаючий проминув його політичну діяльність. Натомість він докладно зупинився на теоретичних підставах наукових поглядів автора «Історії України-Руси». Підкресливши важливість запропонованої М.Грушевським схеми для перегляду

усталеного погляду на східноєвропейське минуле, О.Гермайзе відзначив фундаментальність його творчої спадщини, що уможливила сучасникам синтетично поглянути на більшість сюжетів української історії й перетворила дослідника на «фігуру всесвітнього вченого»⁹. Не менш високо виступаючим було оцінено науково-організаційну роботу академіка, котра, попри складні обставини, виявилася надзвичайно плідною як у Галичині, так і на Наддніпрянщині. Провідною рисою творчої особистості Михайла Сергійовича доповідач назвав «грандіозну синтетичність» – рідкісне поєднання в одній особі талантів історика-економіста, літературознавця, соціолога та дослідника первісної культури. Не оминув також О.Гермайзе громадського резонансу всієї діяльності ювіляра, підкресливши її соборне значення.

На львівській добі життя й творчості М.Грушевського зосередився у своєму виступі ректор Кам'янецького ІНО В.Геринович. Він в узагальнюючому ключі охарактеризував здобутки організаційної та науково-дослідної діяльності академіка на галицькому терені. Як і більшість виступаючих, В.Геринович наприкінці своєї промови назвав працю історика епохальною для поступу вітчизняної культури¹⁰.

Урочистими за тональністю, але дещо відмінними за висловленими оцінками були виступи партійних та радянських представників О.Левицького, М.Барана й П.Любченка. На відміну від більшості доповідачів, вони не обмежилися лише констатацією фундаментальності внеску ювіляра до скарбниці національного культурного і наукового життя. Поряд із цим Михайлу Сергійовичу пригадали його перебування «у великій класовій борні по той бік барикади» – головування у Центральній Раді та неприхильне ставлення до встановлення більшовицької влади в Україні. До такого «помилкового кроку», зазначали вони, останнього привела «відсутність діалектичної методи в дослідженні минулого й сучасного»¹¹. Сприймавши повернення вченого у радянську Україну як визнання ним помилковості власних дій, відкинувши «буржуазну» тезу про аполітичність науки, партійні та радянські представники висловили очікування керівництва УСРР – «знищити неясність» у взаєминах із владою, відверто стати на радянські позиції, з марксистських засад переосмислити зроблене і в новому ключі творити далі.

У виступах інших доповідачів також робився наголос на фундаментальності та епохальності наукової, організаційної й суспільно-політичної діяльності М.Грушевського, відавалося належне його невтомній праці на благо українського народу. В такому ж дусі було складено численні привітання, які надійшли на адресу ювілейного комітету від багатьох установ УСРР, інших республік радянської держави, а також країн Європи та Америки. При цьому у привітаннях від української сторони, як правило, акцентувалося національно-консолідуюче значення діяльності Михайла Сергійовича. Закордонні ж представники наголошували на його науково-академічних здобутках. Немало було і персональних адрес від українських та зарубіжних діячів, у тому числі таких видатних учених того часу, як Я.Бідло, О.Геч, П.Дамбковський, П.Буайє, М.Мурко й ін.¹² Родзинкою цих привітань були цікаві особисті рефлексії стосовно особи ювіляра та його творчості. Цікаво, що серед вітальних адрес були і телеграми від опонентів останнього з національно-демократичного табору (наприклад, В.Вінниченка та М.Шаповала), що, незважаючи на глибину особистого конфлікту з ним, стали вище взаємних образ і віддали належне здобуткам працьовитого життя вченого.

Всеукраїнський резонанс ювілею М.Грушевського, істинний масштаб його наукового й громадського авторитету промовисто засвідчив також і той факт, що поряд із святкуванням у Києві урочисті засідання пройшли в інших українських містах – Харкові, Кам'янці-Подільському, Одесі. Виголошені на них доповіді

висвітлювали різноманітні аспекти життєвого та творчого шляху ювіляра¹³. Про дійсну широту розмаху вшанування видатного вченого, зацікавленість суспільства перебігом святкових заходів свідчили й рясні інформаційні повідомлення про них в українській пресі як по обидва боки Збруча, так і на еміграції¹⁴.

Частина з виголошених під час ювілейних святкувань промов згодом була опублікована у розширеному вигляді. Найбільш ґрунтовно та всебічно сорокарічну наукову діяльність Михайла Сергійовича проаналізував його старший колега по школі В.Антоновича – Д.Багалій, поставивши перед собою складне завдання визначити місце вченого в українській історіографії. Окреслюючи характер своєї статті, автор відзначив, що, на відміну від ювілейної промови на святі у Києві, де було лише окреслено головні віхи творчості М.Грушевського, він по праву одного з найстарших представників української науки спробує критично поглянути на цілісність історіографічної праці автора «Історії України-Руси» з перспективи загального поступу вітчизняної гуманістики. Окресливши джерела своєї історіографічної студії, Д.Багалій стисло зупинився на характеристиці головних етапів життєвого й творчого шляху Михайла Сергійовича – від його сімейного виховання до навчання у гімназії та в університеті. Тут він полемічно сприйняв висловлені вченим в «Автобіографії» скептичні нотки щодо фахового рівня професорсько-викладацького складу Київського університету 80-х рр. XIX ст. Втім, автор погодився зі своїм колегою щодо вирішального впливу на наукове становлення як М.Грушевського, так і його самого особи керівника Київської документальної школи В.Антоновича¹⁵.

В подальших частинах нариса, розвиваючи окреслені у вступі тези, Д.Багалій перейшов до докладного аналізу науково-дослідної праці академіка, дотримуючись при цьому хронології його життя, викладеної в «Автобіографії». Київську добу становлення фахових зацікавлень молодого вченого автор охарактеризував як надзвичайно плідну, що не лише була позначена формуванням провідних наукових інтересів, а й залишила помітний слід у розробці низки аспектів української історії від ранньоісторичних часів до кінця XVIII ст. З огляду на сформованість у той період професійного світогляду молодого дослідника, стверджував автор, галицьке двадцятиліття постає як час подальшого розвитку творчих намірів, закладених у Київському університеті.

Цей період, справедливо вважав автор, є центральним у творчій біографії М.Грушевського. Знаковою для дослідника є перша інавгураційна лекція, виголошена молодим професором у Львівському університеті, котра містила ідеї, послідовно втілювані вченим на галицькому ґрунті. В той час діяльність історика зосереджувалася головним чином у цьому ВНЗ та Науковому товаристві імені Шевченка де не лише творилися основи модерної української гуманістики, а й формувалася дослідницька школа. Як представник київської документальної традиції, Д.Багалій у першу чергу зосередився на археографічній діяльності, розгорнутій Михайлом Сергійовичем у НТШ. Він прискіпливо проаналізував методику і методологію джерелознавчих пошуків львівського професора, показуючи його як типового представника школи В.Антоновича. Далі автор зосередився на критико-бібліографічній діяльності М.Грушевського, представлений головною на сторінках реформованих ним «Записок Національного товариства імені Шевченка». На думку Д.Багалія, важливість цієї ділянки праці вченого була зумовлена становленням української історіографії як окремі дисципліни та поряд з інформаційно-популяризаторськими завданнями виконувала важливу критико-рефлексивну функцію. Особливо дослідник зупинився на широкомасштабній науково-організаційній діяльності ювіляра в НТШ, акцентуючи важливість залучення до роботи у цій установі представників усіх українських земель.

В останній, найбільшій частині своєї розвідки Д.Багалій зосередився на всебічному аналізі «Історії України-Руси» Михайла Сергійовича, послідовно

розглянувши її схему, план, зміст, теоретико-методологічні засади й місце в українській історіографії. Солідаризувавшись із теоретичними принципами ювіляра, він протиставив їх поглядам прихильників ідеології «общерусизма», для прикладу критично розглянувши тези історико-публіцистичних виступів ще одного представника школи В.Антоновича – І.Лінниченка. Разом із визнанням слушності висунутої автором «Історії України-Руси» історичної концепції Д.Багалій запропонував не закривати остаточно здобутків давньоруського періоду перед російською історіографією. Він переконаний, що «треба буде визнати в деякій мірі право на київську добу, як на початкову, і для початкової історії великоруського народу», при цьому все ж додавши, однак, «в далеко меншій одначе мірі, ніж для початкової історії України»¹⁶.

Аналізуючи план-схему всієї праці М.Грушевського, дослідник торкнувся його історіософських поглядів, виявляючи впливи на них гегелівської філософії. Розглянувши розуміння вченим рухів історичного процесу, автор нариса дійшов висновку про його ідеалістичні настанови, зауваживши разом із тим про намагання Михайла Сергійовича простежити впливи на історичну еволюцію українського народу всіх можливих чинників – від культурно-релігійних до суспільно-економічних. Теоретичним поглядам автора «Історії України-Руси», підсумовував Д.Багалій, властива еклектика, що позначилося на всіх сторонах його великої праці. Далі дослідник коротко охарактеризував ідейне та змістове наповнення кожного тому праці, подекуди висловлюючи власне, нерідко принципово відмінне бачення тієї чи іншої наукової проблеми. Ця відмінність у більшості випадків зумовлена симпатіями автора нарису до марксистської теорії суспільного розвитку. Наприклад, він закинув своєму колезі переоцінку значення культурного й релігійного чинників історичної еволюції, як це, на його думку, найбільшою мірою мало місце при реконструкції Хмельниччини¹⁷. Втім, загальна оцінка головної праці М.Грушевського в нарисі харківського академіка надзвичайно прихильна. Її названо «першою науковою історією українського народу», в якій осмислено практично вичерпну кількість першоджерел та літератури. А оригінальність теоретико-методологічних ідей, покладених в основу твору, самостійна розробка більшості дослідницьких сюжетів поставили його автора, вважав Д.Багалій, «на найвищий ступінь між сучасними істориками України»¹⁸.

Завершують розлогий нарис академіка його рефлексії над попередніми святкуваннями ювілейних дат, пов'язаних з особою Михайла Сергійовича. Критично узагальнивши висловлені у відповідних публікаціях різного часу оцінки життя й діяльності вченого, пов'язані з визначенням його внеску у вітчизняну гуманістику, Д.Багалій окреслив подальші перспективи поступу української історіографії. Він закликав утворити «загальний фронт молодих і старих українських істориків в дальшій аналітичній і синтетичній розробці української історії в новому, марксистському її освітленні». Для цього, на його переконання, слід творчо використати ідейне та змістове багатство «Історії України-Руси» і зосередитися на всебічній розробці нових дослідницьких сюжетів соціально-економічного характеру, котрим, стверджував харківський учений, недостатню увагу приділяла попередня історіографічна традиція¹⁹.

Про епохальність творчої праці М.Грушевського для поступу вітчизняної історіографії написав у своїй статті під промовистою назвою «Ювілей української науки» О.Гермайзе. Як й у виступі на київському святкуванні, дослідник цілковито оминув характеристику суспільно-політичної діяльності ювіляра, зосередившись натомість на його творчій праці. На широко змальованому тлі поступу української історичної науки автор продемонстрував поступове формулювання ключових теоретичних постулатів вітчизняної Кліо, котрі знайшли своє узагальнення у працях академіка. Його діяльність, вважав дослідник, «немов підсумок дає попередній роботі українських історіографів і

одкриває нові простори й нові перспективи для нової роботи в нових соціальних і національних умовах»²⁰. Коротко розглянувши наукове зростання Михайла Сергійовича, О.Гермайзе зосередився на різнопланових здобутках львівського двадцятиліття його життя. Перейшовши безпосередньо до характеристики творчої спадщини ювіляра, дослідник наголосив, що його історичні праці ставлять вивчення української історії на вітчизняний ґрунт не тільки за сутю, а й за формю, бо попередні дослідники на полі україністики були змушені з цензурних причин старанно замасковувати цей елемент. Іншою важливою заслугою М.Грушевського автор назвав його зусилля по об'єднанню українських інтелектуальних сил з обох боків Збруча, поширення наукової праці на Наддніпрянщину. Особливе місце в нарисі О.Гермайзе посідає характеристика «Історії України-Руси». Головну суть цієї праці дослідник вбачав у всебічному обґрунтуванні ідеї нерозривності та спадковості всіх періодів української історії. Тим самим національна ідея отримала важливе наукове підґрунтя. Провідними рисами твору Михайла Сергійовича в нарисі названо критичність і об'єктивність, солідність опрацювання джерельного й історіографічного матеріалу, ґрунтовність наукового апарату, що вигідно відрізняє цю працю від класичних творів російських істориків. Як свідчення високого фахового рівня праці, дослідник назвав відомі схвальні відгуки про неї польських і російських славістів. Окреме місце О.Гермайзе відвів характеристиці методологічних поглядів ювіляра. Попри його приналежність до позитивістської школи В.Антоновича, він акцентував модерні риси теорії видатного вченого, котрі яскраво відобразилися в експресії його як оповідача²¹. У контексті аналізу методологічних засад творчості академіка надзвичайно цікавими є сторінки статті О.Гермайзе, відведені аналізу проблеми «Грушевський та марксизм». Будучи одним із перших українських суспільствознавців-марксистів, дослідник проникливо відзначив пункти перетину творчої спадщини ювіляра із соціологією останніх. Зауваживши, що автор «Історії України-Руси» в своїх методологічних поглядах є принциповим плюралістом, він разом із тим показав значущість соціально-економічної проблематики у його творчості. О.Гермайзе слушно зарахував ученого до послідовників соціологічної теорії Е.Дюркгейма. На його переконання, Михайло Сергійович щораз більше звертається до марксизму. Адже його здобутки чи не найкраще дозволяють інтерпретувати різноманітність суспільно-політичного життя українського народу зокрема доби Хмельниччини. Підкресливши складність узагальнення наукової творчості ювіляра, О.Гермайзе підсумував: «Отже, нині ми маємо в особі М.Грушевського «європейського ученого», як назвав його М.Покровський, і цей європейський учений, що стоїть на європейському ґрунті, тривожною думкою глибоко талановитого й чесного дослідника переходить нову грань, іде до нових досягнень, наповняючи українську науку соціологічним змістом, новими узагальненнями, наближаючи її до тої межі, за якою починається вже марксизм»²².

З комуністичного погляду сорокалітню діяльність Михайла Сергійовича охарактеризував І.Лакиза. Він розвинув висловлені радянськими функціонерами під час київського святкування тези. Характер цієї статті було визначено задовго до її появи постановою Політбюро ЦК КП (б) У. В ній задавався ракурс висвітленню наукової діяльності ювіляра як «дрібнобуржуазної», що призвела Грушевського-політика до поразки. Рекомендувалося наголосити, що саме вчений, усвідомивши та задекларувавши свої політичні помилки, повернувся обличчям до радянської влади²³. У цьому контексті й було змальовано головні віхи життєвого і творчого шляху академіка. Стисло окресливши здобутки вченого на дослідницькій, організаційній та громадсько-політичній ниві, І.Лакиза відзначив: «В особі М.С.Грушевського маємо видатного вченого-історика, видатного тим, що він вперше широко поставив справу освітлення й вивчення історії Ук-

раїни, зібрав силу для неї матеріалів, надав їм певної форми, показав їх світові, виявив продуктивну, різноманітну наукову активність, максимально використав маловідомі історичні джерела»²⁴. Звернувшись до теоретико-методологічних підстав творчості ювіляра, автор підкреслив, що вони властиві буржуазній моделі науки. Доводячи останню тезу, він вказав на співзвучність поглядів Михайла Сергійовича теоретичним настановам школи Е.Дюркгейма, навівши традиційну марксистську критику ідей французького соціолога. Далі І.Лакиза в критичному ключі висвітлив політичну діяльність М.Грушевського, безапеляційно зауваживши, що той «своєю громадською роботою опинився у таборі, протилежному робітничо-селянським масам України, і об'єктивно чимало доклав сил, щоб затримати їхній революційний рух та придушити зародки їхнього нового соціального й національного життя»²⁵. Втім, ціною жорстокого життєвого досвіду і радикальної переоцінки цінностей, наголосив автор нарису, видатний історик повернувся до роботи в радянській Академії, «маючи всі можливості працювати, як учений, на користь українських робітничо-селянських мас». Цитуючи уривок з виступу П.Любченка на київському святі про необхідність «знищити неясність» у взаєминах академіка та радянської влади, підкресливши неможливість безсторонності історичної науки в умовах диктатури пролетаріату, І.Лакиза побажав ювіляру якомога швидше зрозуміти й сприйняти нові умови, пов'язати свою роботу з тими завданнями, що «стоять перед радянською владою та соціалістичним будівництвом». Лише за цієї умови, зауважив він, Михайло Сергійович отримає владну підтримку і зможе плідно працювати.

Ще більш критично суспільно-політична діяльність ювіляра була висвітлена на сторінках української радянської преси. У день київського святкування «Пролетарська правда» вийшла зі статтею П.Кулиниченка, зміст якої також був визначений згадуваною вище партійною постановою. Стаття містила коротенькі біографічні відомості й невеликий, проте принципово-критичний погляд на політичну і наукову діяльність М.Грушевського. Щодо політичної сторони діяльності останнього, то вона в очах партійного публіциста є «дрібнобуржуазною, націоналістичною та антинародною». Цю тезу автор розкрив на тлі всієї епохи революційної боротьби, зауваживши, що видатний учений опинився серед тих, котрі «не склали історичного іспиту і опинились по той бік барикад, проти свого народу»²⁶. Явно суперечачи логіці й хронології історичних подій, П.Кулиниченко зазначив, що М.Грушевський «став на чолі Центр[альної] Ради, що була організатором і фортецею цього дрібнобуржуазного націоналістичного руху, що призвела до окупації з боку німецьких імперіялістів Радянської (?) України». Грушевського-історика автор характеризував як надзвичайно плідного дослідника та видатного збирача джерельних матеріалів, стверджував, що його «історична концепція і метода [...] є характерна для буржуазної історичної науки»²⁷. Наш метод, писав П.Кулиниченко, інший, це метод Маркса й Леніна. Останнім, наголошував він, сучасні радянські історики повинні переорати всю попередню історію України, і перед ювіляром відкриваються великі можливості на цьому полі. Чи не єдиний позитив, котрий зауважив автор у Михайла Сергійовича, полягає в його рішучому неприйнятті Празького наукового з'їзду. Ця стаття наперекір традиції ювілейних публікацій промовисто продемонструвала дійсне ставлення комуністичної влади не лише персонально до М.Грушевського, а й до всього українства, до всієї вітчизняної національної інтелігенції, визнавши разом із тим межі та характер її наукової діяльності – переписувати історію України у марксистсько-ленінському дусі. Зауважимо, що завдяки своєму ідеологізовано-заангажованому змісту ця стаття була критично сприйнята в закордонній національній пресі²⁸.

Широко на ювілей Михайла Сергійовича відгукнулася українська громадськість і поза межами УСРР. На галицьких теренах преса у дні святкувань

з'явилася з відповідними статтями, в яких найбільша увага присвячувалася характеристиці наукового доробку видатного вченого. При цьому особливістю цих публікацій було зрозуміле наголошення на здобутках львівської доби життя й діяльності дослідника. В самий день ювілею «Діло» опублікувало на своїх шпальтах розлогу статтю під промовистою назвою «Всеукраїнське свято». Її автор В.Дорошенко наголосив, що працювате та жертвне життя М.Грушевського на благо рідного народу перетворило його персональне свято на «радісний день для цілої соборної України». Характеризуючи різнобічну діяльність ювіляра, дослідник зауважив, що його ім'я ще з початку ХХ ст. зробилося синонімом усього вітчизняного національно-визвольного руху. Чи не найбільшою мірою цьому прислужилася послідовно пропагована останнім у творчості й втілювана в конкретних справах ідея соборності всіх українських земель, що була характерна для цілого його життя²⁹. Далі автор коротко зупинився на характеристиці кожного періоду творчої біографії ювіляра, докладніше зосередившись на галицькій добі. Він змалював передусім епохальність науково-організаційної діяльності Михайла Сергійовича у НТШ. Розгорнута видатним істориком дослідна і видавнича робота, формування творчої школи з числа здібної української молоді університету дали йому підстави писати про М.Грушевського як творця української науки в Галичині. Однак найбільшим досягненням львівського періоду автор слушно назвав працю ювіляра над «Історією України-Руси», відзначаючи її важливе національне, наукове та виховне значення. Коротко В.Дорошенко охарактеризував також різноманітні аспекти просвітньої й суспільно-політичної діяльності видатного вченого у Галичині. Все це уможливило йому стверджувати співмірність ролі М.Грушевського в розвитку тамошнього українства зі значенням діяльності М.Драгоманова. У цьому аспекті автор нарисом образно назвав ювіляра «Михайло Галицький 2-й». Далі В.Дорошенко стисло висвітлив головні здобутки наступних періодів життя історика, звертаючи увагу читача на соборницькій домінанті всієї його діяльності. Завершувався нарис словами вдячності М.Грушевському за його жертвну працю від усієї західноукраїнської спільноти, висловлювалося переконання в тому, що саме цей заслужений діяч на полі україністики повинен якомога швидше очолити Академію наук.

Відгукнулася на ювілей Михайла Сергійовича також львівська «Рада». На її сторінках стисло і разом із тим досить влучно було змалювано головні віхи творчого життя й самовідданої праці ювіляра. Відзначалося, що, завдячуючи природним талантам та прихильним життєвим обставинам, котрі уможливили їх реалізацію на сприятливому галицькому ґрунті, М.Грушевський зміг значною мірою реалізувати свої наукові й громадсько-політичні плани, перетворивши українство у потужне явище європейського культурного і суспільного життя на початку ХХ ст. Плідна творча праця ювіляра, стверджувалося в нарисі, дала українцям їх першу повну історію, що відкрила очі західному світу на існування одного з найбільших слов'янських народів. А продумана популяризаторська робота у широких народних масах спричинила значне зростання їх національної самосвідомості, що яскраво проявилася в роки революції. Не менш епохальною була суспільно-політична діяльність Михайла Сергійовича, вінцем котрої стало обрання його головою відновленої Української держави. Ця самовіддана та безкорисна праця вченого на благо поділеного кордонами народу ще за львівських часів зробила його «знаменем демократичного українства»³⁰. Тому ювілей М.Грушевського, наголошувалося у нарисі, є загальнонаціональним святом. Цікаво, що, попри виразне захоплення постаттю історика, в статті опосередковано прозвучала критика проросійської орієнтації Михайла Сергійовича. Остання, як зазначалося, була властива значній частині української інтелігенції на початку ХХ ст., що плекала ілюзії стосовно російської демократії. Наприкінці статті було зазначено: «Шістдесят літ життя і сорок літ без-

перестанної, колосальної праці, яку ми перейшли тільки згрубша. Ця праця відбувалася по обидва боки історичної прірви, що роз'єднує наш нарід. Є ця праця символом і заповіддю єдності нашого народу»³¹.

На ювілей М.Грушевського широко відгукнулися також численні просвітні, суспільно-політичні й наукові часописи, що виходили у Галичині. На своїх сторінках поряд із загальними оцінками життєвого та творчого шляху видатного вченого вони відповідно до власної тематичної специфіки акцентували увагу на тих чи інших аспектах його діяльності. Так, львівський педагогічний журнал «Народня Просвіта» зосередився на культурно-просвітній і науково-популяризаторській праці Михайла Сергійовича переважно львівської доби³². На полі вищого шкільництва, стверджувалося в нарисі, вчений сконцентрував свою увагу на двох головних справах. Перша полягала у вихованні цілої плеяди українських істориків із числа студентів Львівського університету, котрі утворили його відпоідну школу й спричинилися до бурхливого розвитку вітчизняної науки. Друга стосувалася енергійної роботи, спрямованої на заснування українського університету у Львові; в цій справі, як відзначалося, вчений був «головним промотором». Тут також було згадано про ініціативи М.Грушевського щодо заснування стипендій студентам, збирання за його активної участі коштів на побудову Академічного дому, спробу об'єднати студентство всіх українських земель шляхом проведення літніх наукових курсів у Галичині. Не меншими, стверджував автор, були заслуги вченого в організації середнього та нижчого шкільництва. Врешті, найбільш значущою для суспільства було названо науково-популяризаторську працю ювіляра, спрямовану на донесення історичної правди про свій народ до всіх його представників. Визнанням заслуг останнього на полі української культури й освіти з боку львівської «Просвіти» стало іменування його почесним членом цієї інституції. Значною мірою завдяки самовідданій праці Михайла Сергійовича, підсумовувалося в статті, українці зберегли своє національне «Я».

Серед галицьких часописів найбільш ґрунтовного висвітлення діяльність історика на полі науки знайшла на сторінках «Літературно-наукового вістника». Автором ювілейного нарису виступив один із найбільш талановитих львівських учнів М.Грушевського – М.Кордуба. Поставивши перед собою завдання узагальнити історіографічну творчість учителя, дослідник наголосив на важливості історичних знань для національного самоусвідомлення всіх культурних народів, передусім таких, як українці, позбавлених власної державності. У цьому плані, на його думку, твори Михайла Сергійовича посідають особливе місце в історії вітчизняної культури, виконуючи важливу національно-будительську функцію. «Щойно сам кінець XIX-го в., – стверджував М.Кордуба, – дав нам загальнонаціонального історіографа в повнім, можна сміливо сказати, ідеальнім значінню цього слова, дав нам М.С.Грушевського»³³. Головну працю свого вчителя дослідник характеризував як новаторську, яка вперше дає цілісний і всебічний образ минулого рідного народу. Виявляючи провідні риси «Історії України-Руси», М.Кордуба у першу чергу назвав оригінальність, що полягає в самостійності розробки автором більшості творчих проблем на підставі вперше введеного ним у науковий обіг джерельного матеріалу. Загалом творча особа вчителя постає для дослідника як унікальне поєднання талантів вченого – аналітика та синтетика. Іншою відмінною рисою «Історії України-Руси» для М.Кордуби є самотність покладеної в її основу концепції, що запроваджувала у науку цілком нове моделювання східноєвропейського минулого. Безперечною перевагою головної праці ювіляра автор нариса називав її критичність й об'єктивність, теоретичний плюралізм у визначенні рушіїв історичної еволюції. З огляду на це твір Михайла Сергійовича постає водночас класичною і надзвичайно модерною працею, що «стоїть на висоті свого завдання». Не менш піонерськими для української історіографії, на думку дослідника, є праці

М.Грушевського з царини всесвітньої історії. Написані для широкого читача, стверджував автор нариса, вони містять оригінальний погляд на минуле людства, інтегруючи український матеріал до всесвітньо-історичного процесу. Особливістю статті М.Кордуби є його прискіплива увага до літературних праць свого вчителя. Характеризуючи зміст, концепцію та методологічні засади «Історії української літератури», він справедливо зауважив, що до феноменів духовного життя українського народу, втіленого в слові, автор підходить передусім як учений-соціолог. Новаторський характер для української науки, стверджував М.Кордуба, мають і соціологічні студії Михайла Сергійовича. Й хоча у них відсутнє обґрунтування оригінальної теорії, «багатий матеріал та досвід, зібрані з власних історичних студій, і величезна очитаність дають авторові спромогу подавати дуже влучні і цінні вказівки для майбутніх дослідників-спеціалістів». Підсумовуючи свої роздуми, М.Кордуба підкреслив епохальність творчості ювіляра для поступу української науки. Помітно ідеалізуючи образ учителя, він зауважив, «що зі всіх історичних робіт, які в останніх десятиліттях появилися на українській мові, добра половина походить з-під пера лише одного ученого, акад. Михайла Грушевського»³⁴.

Змістовним відголосом ювілей дослідника відбився й на сторінках української емігрантської періодики, давши імпульс для осмислення його життєвого та творчого шляху. Це останнє відбувалося на тлі ідеологічних дискусій у середовищі української еміграції, відбиваючи у висловлених оцінках світоглядні й політичні переконання представників тієї чи іншої течії. Яскравим прикладом тому служить публіцистика їх у Парижі. Так, прорадянські за спрямуванням «Українські вісти», що їх видавав І.Борщак, відгукнулися на свято видатного вченого ювілейною статтею головного редактора. У ній автор коротко змалював основні віхи творчого шляху і суспільно-політичної діяльності ювіляра, підкресливши особливу вагомість для українства досягнень львівської доби життя останнього. Найвагомішим творчим здобутком його І.Борщак справедливо визнав створення ним «Історії України-Руси», яка стала солідним підґрунтям всього українознавства перших десятиліть ХХ ст. Не менш важливою автор назвав науково-популярну працю видатного вченого, котра мала надзвичайний виховний вплив на народні маси. Торкнувся редактор також світоглядних засад усієї діяльності ювіляра, процитувавши вислів його з публіцистики еміграційного часу про безумовне визнання «інтересу трудового народу» головним критерієм історичної еволюції. Тим самим автор ніби підвів читача до розуміння природності повернення видатного вченого у радянську Україну, хоча про саму рееміграцію й не було згадано. Епохальність та різнобічність творчості М.Грушевського, наголосив автор, надає його святу всеукраїнського звучання: «Бо діяльність шановного ювілянта це – ціла доба і доба незвичайна в історії національно-культурного відродження України»³⁵. У наступних числах «Українські вісти» продовжували друкувати розвідки, в яких висвітлювалися різноманітні аспекти наукових пошуків М.Грушевського. Надзвичайно цікавою за постановкою проблеми, наприклад, була стаття І.Модзалевського³⁶.

Зовсім інші оцінки діяльності Михайла Сергійовича у контексті його ювілею прозвучали зі сторінок петлюрівського «Тризубу». Певне уявлення про зміст цих публікацій дають уже їхні назви – «Замість привітання на ювілей» та «Рабська психика». Автори, обминувши мовчанкою здобутки вченого на полі наукового українознавства, зосередилися на критиці суспільно-політичної діяльності М.Грушевського, особливо дошкульно закидаючи йому порозуміння з більшовиками й повернення в УСРР. Київському святкуванню протиставлялося проведення у той час Празького наукового з'їзду, яке було представлене як дійсне торжество української науки. Змальовуючи перебіг київського святкування, акцентувалася присутність на ньому радянських функціонерів; карика-

турно зображувалася поведінка ювіляра, котрий ніби був змушений вислуховувати повчання і нарікання з боку представників влади. Долю вченого представляли як типову для всієї соціал-демократичної інтелігенції, котра перебуває у полоні проросійських ілюзій. З огляду на це й оцінки київського свята були відверто негативними: «І ювілей Грушевського трудно назвати святом професора і академіка чи святом укр[аїнської] науки; це найдраматичніша в нашій історії демонстрація психіки української, яка навіть на вершинах наукових досягнень не очистилася від рабського тавра, що глибоко й надовго в'їлося в нашу душу...»³⁷. Надмірну заангажованість цих оцінок критично відзначили на своїх сторінках «Українські вісти», протиставивши їм відгуки на ювілей Михайла Сергійовича в українській та європейській пресі³⁸.

Як про особисту трагедію М.Грушевського щодо святкування його ювілею у загарбаній більшовиками Україні, з котрими сам ювіляр як голова Центральної Ради не так давно вів принципову боротьбу, писала і празька еміграційна періодика. Повернення вченого в УСРР було охарактеризоване як зрада не лише всієї його попередньої громадсько-політичної діяльності, а й праці наукової, у котрій всебічно утверджувалася ідея державної самостійності. Становище останнього в радянській Україні було образно представлено як нелюдські моральні тортури у більшовицькому пеклі, на котрі Михайло Сергійович добровільно себе прирік за примарну можливість наукової праці. Найбільш обурливо було сприйнято виступ на київському святі П.Любченка, в якому радянський функціонер, як зазначалося, набрався нахабства повчати заслуженого діяча українства: «От до чого дожився сивий професор! В день 40 літнього ювілею праці шмаркля повчає його, на яких саме засадах він повинен провадити наукову роботу. Чи воно, хоч в стані перерахувати те, що професор написав?»³⁹.

Відгукнулися на ювілей М.Грушевського і представники західноєвропейського наукового світу. Найбільше про свято видатного українця писали чеські славісти. Для відомого своїми слов'янськими симпатіями щоденника «Prager Presse» розлогу статтю, прикрашену портретом ювіляра, написав відомий дослідник Я.Бідло. У його нарисі охарактеризовано багату наукову, літературну та політичну діяльність ученого з особливим наголосом на здобутки львівської доби. Докладніше автор зупинився на «Історії України-Руси», котра, за його словами, «належить до найбільших та найпомітніших праць історичної літератури цілого світу не лише через свій обсяг і багатство узагальненого матеріалу, але й завдячуючи високому фаховому рівню, своїй концепції, широті погляду та незвичайній науковій чіткості»⁴⁰. Для Я.Бідла головна праця ювіляра є твором, що відповідає практично всім вимогам модерної світової історіографії, оскільки в ньому представлене не банальне змалювання політичної історії, а цілісний образ минулого культури. Найхарактернішими для концепції й методологічних уподобань Михайла Сергійовича дослідник називає п'ятий і шостий томи його великої праці. Саме у них найбільш талановито змалювано синтез соціальних, адміністративно-правових, церковних, економічних та культурних відносин, котрі панували на українських землях від XIV до XVII ст., тобто в часи активного творення нації. «Грушевський, – наголосив чеський дослідник, – що написав свою працю у національно-українському дусі, аби послужити українській окремішності, залишився в цілому надзвичайно об'єктивним істориком. І саме ця його об'єктивність спричиняє те, що фахівець, який хоче, можливо, докладно пізнати історію українського народу, приходить зі студією «Історії» Грушевського до переконання, що нинішнє становище українців як самостійної нації є природним наслідком особливого історичного розвитку земель, котрі вони замешкують»⁴¹. У цьому сенсі Я.Бідло порівнює «Історію» з працею Ф.Палацького про минуле чеського народу: обидва твори написані в патріотичному дусі й разом із тим засновані на суворій об'єктивності

та відповідають усім науковим вимогам. Тому не дивним є для чеського професора, що «Історія» мала колосальний вплив на поступ і розвиток українського національного життя. Коротко змалювавши політичну діяльність Михайла Сергійовича в часи української державності (на оцінку котрої, як вважав Я.Бідло, ще не час), дослідник ставив у заслугу йому факт повернення в УСРР, де видатний історик взявся до організації наукової праці серед дуже тяжких матеріальних обставин. Він стверджував, що надзвичайно імпонуюче у науковому плані виглядає відновлена «Історія», а також дуже вартісна й оригінальна «Історія української літератури». Побажавши ювілярові міцного здоров'я та налагодження умов для наукової праці, Я.Бідло наприкінці відзначив: «Значення і заслуги Грушевського оцінено в Чехословаччині вже давно (1914), коли його іменовано закордонним членом Королівського чеського наукового товариства. У 1919 р. іменовано Грушевського членом Чеської академії наук та мистецтв. Думаю, що його тішило б не менше, якби його популярна, вже не раз друкована «Ілюстрована історія України» з'явилася також по-чеськи. Для обоєх взаємин між українцями й чехословаками було б це вельми корисно»⁴².

Розлогою статтею на ювілей Михайла Сергійовича відгукнувся і чеський славистичний журнал «Slovanský Přehled». Автор нарису Ф.Тіхи підмітив, що після смерті Лесі Українки й Івана Франка саме М.Грушевський є духовним лідером свого народу. Коротко змалювавши життєвий та творчий шлях ювіляра, чеський дослідник докладніше зупинився на львівському періоді, коли вченим було розгорнуто «гідну подиву різнобічну діяльність»⁴³. «Історію України-Руси» Ф.Тіхи охарактеризував як твір епохальний, що разом із продуктивною науково-організаційною працею дав Михайлу Сергійовичу почесне місце у пантеоні європейської науки. Відзначив дослідник результативну діяльність ювіляра також в інших напрямках: видавничому, педагогічному, громадському тощо. Сума всієї жертвної праці видатного діяча на благо України дозволяє без перебільшення, стверджував чеський учений, назвати його «батьком свого народу». Змалювавши широту наукових зацікавлень М.Грушевського в галузі історії, літератури й соціології, Ф.Тіхи підкреслив внесок ювіляра у вивчення українсько-чеських культурних зв'язків як на сторінках його синтетичних праць, так і в спеціальних студіях. Наприкінці нарису автор приєднався до оцінок, висловлених Я.Бідлом, та від імені чеського наукового світу побажав ученому сили й енергії для нових творчих злетів⁴⁴.

Короткими інформаційними повідомленнями на ювілей Михайла Сергійовича відгукнулися також провідні славистичні часописи. Наприклад, на сторінках французького «Revue des Etudes Slaves»⁴⁵ та італійського «Rivista di letteratura slave»⁴⁶ було відзначено епохальність творчого внеску видатного вченого у славистичні студії, передусім, зрозуміло, в україністику. Висловлювалися слова щирої подяки за його невтомну працю на полі європейської культури. У невеликому нарисі про ювіляра італійський славист Е.Л.Гатто підкреслив фундаментальність внеску М.Грушевського до багатьох галузей україністики, а також згадав про його плідну науково-організаційну діяльність, що найбільшого розмаху набула на терені НТШ, перетвореного завдяки діяльній роботі його голови на некороновану Академію наук⁴⁷.

Святкування ювілею Михайла Сергійовича яскраво продемонструвало його високий авторитет у науковому й громадському середовищі не лише УСРР, а й далеко за її межами, ставши дійсним святом українства, що, вочевидь, суперечило планам радянських функціонерів. Все це поряд із гідною поваги поведінкою вченого при підготовці до святкувань та під час самих торжеств, коли не було висловлено жодного очікуваного владою славослів'я на її адресу, мало наслідком поступовий перегляд ставлення до нього з боку партійної верхівки республіки. Ос-

танне оперативно відбулося в постанові засідання Політбюро ЦК КП (б) У у кінці жовтня 1926 р., де було вирішено «в світлі нових фактів» поставити питання про М.Грушевського як президента Академії наук⁴⁸. Однак уже до кінця року значно зросла критичність в оцінках творчої спадщини академіка на сторінках партійних суспільствознавчих часописів. Так, у грудневому номері журналу «Життя й революція» вийшла стаття П.Любченка під характерною для того часу назвою «Старі теорії й нові помилки». В ній він у досить гострому і критичному тоні закинув Михайлу Сергійовичу «дрібнобуржуазність», котра полягала в розумінні селянської верстви як націоутворюючої та головного об'єкта наукових студій; «користування з «теорії» безбуржуазності української нації», намагання реставрувати «політичну течію буржуазної демократії»; назвав ученого у цьому аспекті продовжувачем наукової справи М.Костомарова і В.Антоновича⁴⁹. Безапеляційність критики П.Любченком наукової діяльності М.Грушевського була досить боляче сприйнята останнім, що було відзначено у зведеннях ДПУ⁵⁰.

Отже, ювілейні святкування 1926 р. стали потужним поштовхом для осмислення феномена Михайла Сергійовича в усіх аспектах прояву його багатогранного таланту. Попри традицію ювілейного славослів'я, формат постаті видатного вченого, фундаментальність його внеску в модернізацію багатьох напрямків україністики, врешті, суперечливість самої особистості діяча прикували загальну увагу до його іменинної дати, виявивши надзвичайно широкий спектр оцінок. У них знайшло своє відображення не лише ставлення сучасників до самого М.Грушевського, а й відбулися тогочасні хитросплетіння українського інтелектуального та суспільно-політичного життя, що позначилися на специфіці відповідної рефлексії. Найбільш широкий спектр оцінок був озвучений представниками українського патріотичного табору. Поряд із солідарністю у визнанні епохальності внеску ювіляра до скарбниці національної культури й науки було більш чи менш критично оцінено його суспільно-політичну діяльність. При цьому в західноукраїнській та еміграційній публіцистиці критикувалися проросійські симпатії Михайла Сергійовича, що, як вважалося, призвели до його повернення у більшовицьку Україну. На підрадянських землях національна інтелігенція уникала згадок про попередню політичну діяльність ученого, і лише спроби «примирити» його творчість із марксизмом засвідчували намагання інтегрувати минуле дослідника у нові реалії. Найбільш виразно ювілейні святкування продемонстрували ставлення до М.Грушевського з боку комуністичної влади, котра, незважаючи на сам формат урочистостей, не вважала за потрібне маскуватися. Необхідність висловити оцінки наукової й суспільно-політичної діяльності вченого вимагали чіткого окреслення позиції. Остання проявилася в безоглядному засудженні попередньої суспільно-політичної роботи ювіляра, що, правда, із зауваженням можливостей реабілітувати себе кроками назустріч побажанням радянських функціонерів. Цінність же наукової спадщини при загальному визнанні її епохальності та фактичної незамінності також визнавалася лише за умови її переосмислення з позицій догматизованого марксизму. В очах світової інтелектуальної спільноти Михайло Сергійович постав як патріарх славістики, представник останнього покоління європейських енциклопедистів, чие працьовите життя залишило помітний слід у багатьох галузях гуманістики. В сумі зауважені ювілейні рефлексії своєю емоційністю і глибиною продемонстрували, дійсно, першорядне значення постаті видатного історика як в українській, так й у загальноєвропейській культурі. Загалом же всебічне та глибоке обговорення творчої спадщини М.Грушевського, викликане святкуванням його шістдесятилітнього ювілею, стало фактично останнім прижиттєвим сплеском зацікавлення до вченого з боку широких кіл науковців і громадськості.

¹ Див., напр.: *Пиріг Р.Я.* Життя М.С.Грушевського: останнє десятиліття (1924–1934). – К., 1993. – С. 55–72; *Пристайко В., Шаповал Ю.* Михайло Грушевський і ДПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934. – К., 1996. – С. 34–50; *Шаповал Ю.* Загнурення у темряву: Михайло Грушевський у 1919–1934 рр. // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. Збірник наукових праць, присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора. В 2-х тт. – К., 2004. – Т. I. – С. 340–349.

² Див., напр.: Ювілей акад. М.С.Грушевського // Пролетарська правда. – 1926. – № 210. – С.6; До ювілею акад. Грушевського // Пролетарська правда. – 1926. – №218. – С.4; Ювілей проф. М.С.Грушевського // Діло. – 1926. – № 203. – С. 4; Ювілей акад. М.С.Грушевського // Тризуб. – Париж, 1926. – Число 47. – С. 24–25; До ювілею акад. Грушевського // Тризуб. – Париж, 1926. – Число 48. – С. 27; Ювілей акад. М.С.Грушевського // Українські вісти. – Париж, 1926. – №. 10. – С. 3.

³ З щоденника віце-президента ВУАН С.Єфремова. Червень–вересень 1926 р. // Михайло Грушевський: між історією і політикою (1920–1930-ті роки). Зб. документів і матеріалів. – К., 1997. – С. 68.

⁴ Витяг з протоколу засідання Політбюро ЦК КП (б) У про ювілей Грушевського // Там само. – С. 70–71.

⁵ *Пристайко В., Шаповал Ю.* Вказ. праця. – С. 38–41.

⁶ Ювілей академіка М.С.Грушевського. 1866–1926. I. Ювілейні засідання. II. Привітання. – К., 1927. – С. 7.

⁷ Там само. – С. 8.

⁸ Там само.

⁹ Там само. – С. 18.

¹⁰ Там само. – С. 20–23.

¹¹ Там само. – С. 13.

¹² Там само. – С. 43–142.

¹³ Там само. – С. 38–39.

¹⁴ Див., напр.: Святкування ювілею акад. М.С.Грушевського // Життя й революція. – 1926. – № 10. – С. 115–116; Свято української культури. Величавий ювілей проф. М.Грушевського. (Власна телеграма) // Діло. – 1926. – Ч. 223. – С. 4; Ювілей М.Грушевського // Новий час. – 1926. – Ч. 70. – С. 5; Михайло Грушевський // Новий час. – 1926. – Ч. 72. – С. 1; *Студинський К.* Проф. Вражіння з побуту на Великій Україні // Новий час. – 1926. – Ч. 78. – С. 2; Величавий ювілей проф. М.Грушевського // Рада. – 1926. – Ч. 73 (93). – С. 4; До ювілею акад. М.Грушевського // Рада. – 1926. – Ч. 74 (94). – С. 4; Ювілей М.С.Грушевського // Українські вісти. – Париж, 1926. – № 12. – С. 2; До ювілею академіка Грушевського // Українські вісти. – Париж, 1926. – № 13. – С. 2.

¹⁵ *Багалій Д.* Академік М.Грушевський і його місце в українській історіографії // Червоний шлях. – 1927. – № 1. – С. 165–167.

¹⁶ Там само. – С. 196.

¹⁷ Там само. – С. 205–207.

¹⁸ Там само. – С. 208.

¹⁹ Там само. – С. 217.

²⁰ *Гермайзе О.* Ювілей української історичної науки // Життя і революція. – Харків, 1926. – № 20. – С. 93.

²¹ Там само. – С. 98.

²² Там само. – С. 99.

²³ Витяг з протоколу засідання Політбюро ЦК КП (б) У про ювілей Грушевського. – С. 70.

²⁴ *Лакиза І.* Михайло Сергієвич Грушевський (3 нагоди 60-х роковин народження та 40-х роковин наукової діяльності) // Життя і революція. – 1926. – № 10. – С. 101.

²⁵ Там само. – С. 102.

²⁶ *Кулиниченко П.* Михайло Сергієвич Грушевський (3 нагоди 60-х роковин народження та 40-х роковин наукової діяльності) // Пролетарська правда. – 1924. – № 228. – С. 2.

²⁷ Там само.

²⁸ [Жук А.] Ювілей академіка М.Грушевського. Надіслана кореспонденція // Рада. – 1926. – Ч. 77 (97). – С. 1. Авторство статті встановив І.Гирич.

²⁹ *Дорошенко В.* Всеукраїнське свято (Ювілей акад. М.Грушевського) // Діло. – 1926. – Ч. 218. – С. 2.

- ³⁰ А.Б. Михайло Грушевський. З приводу 60-ліття уродин і 40-літнього ювілею наукової і громадянської діяльності // Рада. – 1926. – Ч. 71 (91). – С. 1.
- ³¹ Там само. – С. 2.
- ³² Дорошенко Вол. Михайло Грушевський // Народня Просвіта. – Львів, 1926. – Ч. 5–8. – С. 121–123.
- ³³ Кордуба М. Академик Михайло Грушевський як історик (з нагоди ювілею) // ЛНВ. – 1926. – Т. 91. – С. 347–348.
- ³⁴ Там само. – С. 356.
- ³⁵ І.Б. (Борицак І.) Михайло Сергієвич Грушевський (1866–1926) // Українські вісти. – Париж, 1926. – №. 11. – С. 1.
- ³⁶ Мозалевський Іван. Ідеолог відродження Української графіки. Академик проф. Мих. Грушевський // Українські вісти. – Париж, 1926. – №. 11. – С. 3.
- ³⁷ Роман В. Рабська психика // Тризуб. – Париж, 1926. – Число 50. – С. 12. Див. також: Чикал-бей. Замість привітання на ювілей (Фельетон) // Тризуб. – Париж, 1926. – Число 48. – С. 8–9.
- ³⁸ Замість відповіді «Тризубові» на його «привітання» М.Грушевському // Українські вісти. – Париж, 1926. – №. 12. – С. 3.
- ³⁹ Н.Г. На сковороді // Нова Україна. – Прага, 1926. – Жовтень. – С. 70–71.
- ⁴⁰ Bidlo J. Michajlo Hrusévskij // Prager Presse. – № 267. – S. 5.
- ⁴¹ Ibid.
- ⁴² Ibid.
- ⁴³ Tichý F. Michajlo Hruševskýj // Slovanský Přehled. – Praha, 1926. – Ročník XVIII. – S. 643.
- ⁴⁴ Ibid. – S. 645.
- ⁴⁵ Le Secrétaire la Rédaction. Chronique: informations // Revue des Études Slaves. – Paris, 1926. – Tome sixieme. – P. 164.
- ⁴⁶ E. G. L. (Ettore Lo Gatto) Michajlo Hruševskýj // Rivista di letteratura slave. – Roma, 1926. – Anno primo. – P. 510.
- ⁴⁷ Ibid.
- ⁴⁸ Витяг з протоколу засідання політбюро ЦК КП (б) У про ювілей М.Грушевського. – С. 86.
- ⁴⁹ Любченко П. Старі теорії й нові помилки // Життя й революція. – 1926. – № 12. – С. 75–88.
- ⁵⁰ Пристайко В., Шаповал Ю. Вказ. праця. – С. 49–50.

The characteristics of Mykhailo Hrushevs'ky's vital and creative way which had resounded in the context of the celebrating of his jubilee in 1926 year have been generalized in the article. The political ideological motivations of the part of the expressed notes have been revealed. The conclusion about the weight of the scientist's authority in the social and cultural life of that time has been made.

В.В.Ткаченко*

ПИТАННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921–1939 рр.)

У статті розглядаються засади, на яких здійснювалося матеріально-побутове забезпечення українських учених у період від встановлення радянської влади в Україні і до початку Другої світової війни. Висвітлюються найбільш показові аспекти, пов'язані з соціально-економічним становищем та рівнем життя науковців.

Загальновідомим є той сумний факт, що матеріально-фінансове забезпечення сучасної української науки (як, власне, і фінансування закладів культури, освіти, охорони здоров'я сфери і т. ін.) здійснюється державою далеко не на

* Ткаченко Володимир Володимирович – канд. іст. наук, професор кафедри управління та євроінтеграції Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова (Київ).